

Česko - rakouské vztahy v jihočeských pohraničních okresech v období let 1989 - 1990¹

Leoš Nikrmajer

Úvod

Vztah Čechů a Rakušanů podléhal po celé období existence naší novodobé státnosti po roce 1918 historické zkušenosti společného soužití v rámci habsburské monarchie. Slovy klasika řečeno - společná historie se nedá odčinit. Ani po rozchodu v roce 1918 se vzájemný poměr nedostal do celkového normálu. Obraz 300 leté poroby a útlaku, obratně vytvořený a živěný oficiální propagandou po celou dobu trvání I. republiky, nikdy úplně nezmizel z povědomí české veřejnosti, Rakušané se pak na druhé straně zase nezbavili dojmu, že právě Češi zavinili rozbití společného státu, který v jejich očích neměl žádné vady na kráse. 2. světová válka vzájemný příkop spíše prohloubila, neboť určitá část rakouských Němců, sympatizantů Hitlera, vycítila nevšední příležitost si to konečně po letech s Čechy vyřídit. Přes určitá privilegia při poválečném odsunu rakouských státních příslušníků za hranice házela drtivá většina české společnosti Rakušany a Němce do stejného pytle. Nedůvěra komunistického režimu vůči neutrálnímu, leč kapitalistickému sousedovi tak mohla čerpat z uvedeného historického podhoubí, přestože nejbližším úhlavním nepřítelem zůstávalo přirozeně Západní Německo. Ani normalizace vzájemný poměr dostatečně nenormalizovala, přes podepsání Smlouvy mezi ČSSR a Rakouskou republikou o vypořádání určitých finančních a majetkoprávních otázek z 19. 12. 1974, na jejímž základě se bývalým rakouským občanům, odsunutým z republiky, dostalo ze strany našeho státu finanční kompenzace.²

Česko-rakouské příhraniční kontakty do listopadu 1989

Přes všechna uvedená protivenství to z Čech bylo pořád pocitově blíže do Vídně než třeba do Berlína (ať už toho východního nebo západního), důkazem čehož se staly houfy našich emigrantů do Rakouska po roce 1968. A také fakt, že právě Rakousko po srpnové intervenci otevřelo své hranice.³ Větší část obyvatel jižních Čech (a potažmo i jižní Moravy) spíše

¹ Tato studie je výstupem z grantového projektu *Průběh Sametové revoluce ve vybraných městech Jihočeského kraje v komparativní perspektivě*, podpořeného finančně Grantovou agenturou České republiky. Registrační číslo projektu: 13-15049S.

² Navíc pokud šlo o nároky Rakouska vůči zemím, které zvítězily ve 2. světové válce, tak ty spadaly do smlouvy o rakouské neutralitě z roku 1955. Ta výslovně stanovila, že Rakousko bylo na rozdíl od Německa vyjmutu z povinnosti platit reparace a zároveň se vzdalo veškerých nároků vůči vítězným mocnostem, mezi které byla zařazena rovněž poválečná Československá republika.

³ Viz blíže Lukáš, VALEŠ (ed.), *Česko-rakouské souvislosti Pražského jara*, Klatovy 2008.

pokukovala, co se děje za rakouskými humny, než v ostatních evropských státech (bez ohledu na to, zda se jednalo o kapitalistické země či naše věrné spojence z Varšavské smlouvy). Přispíval k tomu nesporně i fakt, že část jihočeského příhraničí mohla bez problémů sledovat oba programy rakouské státní televize ORF I a ORF II. Paradoxem doby před listopadem 1989 pak zůstává, že větší množství Jihočechů se mělo možnost přes veškeré výjezdní doložky, devizové přísliby a zadrátované hranice spíše seznámit s krásami Lince a Vídně, než například Moskvy nebo Kyjeva.

Vzájemné poznávání probíhalo na různých úrovních v rámci Jihočeského kraje a Horního (Dolního) Rakouska dlouho před pádem železné opony. To bylo samozřejmě nejvíce limitováno naší zahraničně politickou doktrínou, která na jedné straně hlásala nutnost vzájemného prohloubení kontaktů se zeměmi s rozdílným společenským zřízením, na straně druhé nedokázala (a pravděpodobně ani nechtěla dokázat) překročit svůj stín a praktickými kroky tato hesla reálně naplňovat. Tudíž se ani přes oficiální návštěvy některých zástupců státní správy z jižních Čech v průběhu roku 1989 toho mnoho nedělo a v období halasně propagované perestrojky a demokratizace zůstával režim pohraničního pásma s Rakouskem v podstatě beze změny v porovnání se 70. lety. Ve druhé polovině roku 1989 sice proběhlo určité zúžení pohraniční zóny, především v oblasti Lipenska a Pošumaví (například na Kvildě), ve svém důsledku však šlo pouze o poměrně zanedbatelný územní rozsah, který neměl praktický dopad na rozvoj turistického ruchu do této oblasti a už vůbec neřešil zjednodušení přechodu hranic pro naše občany do Rakouska.⁴ Přesto, podle svědectví některých protagonistů, odpadly začátkem srpna určité procedury na hranicích, údajně zmizely také některé cedule s nápisem Pozor hraniční pásmo - vstup jen na povolení a v neposlední řadě prý skončily i předběžné kontroly dokladů a nepříjemné otázky ve vlacích ze strany smíšených hlídek pohraniční stráže a příslušníků bezpečnosti, směřujících z Českých Budějovic nebo z jiných jihočeských nádraží do oblasti Pošumaví, do Horního Dvořiště či do Českých Velenic.⁵ Bez zajímavosti nezůstává, že se o možném zjednodušení vzájemného turistického styku dlouhodobě (a většinou neveřejně) mluvilo ve stranických kuloárech, ale na druhé straně se objevovaly některé protichůdné argumenty. Například v nejvyšším jihočeském stranickém orgánu například zazněla obava ze skupování českého zboží a tím pádem i ze zhoršení celkové zásobovací situace

⁴ Tato opatření byla přijata Federálním ministerstvem vnitřní od 1. srpna 1989, kdy se mělo zjednodušit podávání žádostí o propustky do hraniční zóny pro určité skupiny lidí (například zaměstnanci státních lesů, rybáře, myslivci a jiné). *Do hraničního pásma jednodušeji*. Hraničář, 18. 8. 1989, s. 1

⁵ Eliška a Jaromír JINDROVI, *Město, odkud pocházím České Velenice*, České Budějovice 2002, s. 126.

v příhraničí.⁶ O plánovaném zrušení víz od ledna 1990 měl na podzim údajně hovořit Miloš Jakeš.⁷

Je ovšem nutné vidět rovněž druhou stránku mince. V příhraničních obcích tří jihočeských okresů spolupracovaly organizace NF, pionýrské skupiny nebo základní školy s příslušnými útvary pohraniční stráže a leckdy nešlo jen o pěstování neškodných kulturních nebo společenských styků. Například v některých příhraničních lokalitách úspěšně fungovaly útvary mladých pomocníků PS,⁸ pohraničníci ze Zvonkové si zase velice pochvalovali spolupráci s některými hornoplánskými občany, a to za včasné předávání informací o pohybu podezřelých osob nedaleko státních hranic. V průběhu roku 1989 došlo v této oblasti k několika případům pokusu o nelegální přechod do Rakouska, kdy se na zadržení narušitelů spolupodíleli právě místní obyvatelé, ať už se to týkalo dvou vojenských zběhů nebo dopadení východoněmeckého a polského občana. V rámci pionýrské organizace pracovaly dva oddíly mladých strážců hranic přímo v Horní Plané a právě ve Zvonkové. Rovněž branný pionýrský tábor Cihelna u Frymburku v létě 1989 vycházel z předpokladu budoucí orientace části žáků 6. a 7. tříd k vojenské a pohraniční službě a nechyběla na něm střelba ze vzduchovek či návštěvy útvaru pohraniční stráže.

Základní stavební kámen vzájemného poznávání Čechů a Rakušanů v rámci jihočeského regionu představovala samozřejmě individuální a hromadná turistika. Zatímco u našich občanů šlo o časově a především byrokraticky náročnou proceduru, neboť potřebovali platný československý pas, vízum, výjezdni doložku a devizový příslib, podložené v řadě případů doporučením zaměstnavatele, takže obyčejný (jiho)český smrtelník se za rakouskou čáru jen tak lehce nedostal, sousedé měli přece jenom poněkud snadnější cestu k návštěvě našich končin. Nicméně museli počítat s řadou nemilých překvapení. První šok čekal na rakouské cestovatele v podobě stavu našich historických památek, a to především v oblastech osídlených do roku 1945 německým obyvatelstvem. O tom se mohl na vlastní oči přesvědčit kupříkladu rakouský spolek Šumavanů, který sem organizoval 30. 9. 1989 zájezd se zastávkami v Rožmberku, Vyšším Brodu, Loučovicích, Frymburku, Horní Plané Hořicích na Šumavě, Kájově, Chvalšínách, Českém Krumlově, Kaplici, Rychnově nad Malší, Nových Hradech, Horní Stropnici a Dobré Vodě, přičemž účastníci zájezdu byli ze stavu zhlédnutých obcí a měst zcela upřímně zděšeni.⁹ Přitom právě Jihočeský kraj skýtal obrovský potenciál pro rozvoj

⁶ Státní oblastní archiv (SOA) Třeboň, JKV KSČ, fasc. 285, zasedání předsednictva JKV KSČ z 12. 1. 1989.

⁷ *Bald dürfen Tschechen ohne Visum ausreisen*. Neue Kronen Zeitung, 15. 11. 1989, s. 3.

⁸ Státní okresní archiv (SOKA) Č. Krumlov, MNV Horní Planá, karton 1, hodnocení socialistické soutěže o vzornou pohraniční obec - město z roku 1989 (blíže nedatováno).

⁹ *Eine Fahrt in die alte Heimat. Nur einmal noch, o Herr....* Sudetenpost, 1. 12. 1989, s. 5.

příhraničního turistického ruchu vzhledem k malebným jihočeským městům, výstavným hradům a zámkům, kouzelné a nedotčené Šumavě a rekreační nádrži Lipno. A s tím souvisela ta druhý zásadní problém, neboť jižní Čechy nabízely pro rakouské (potažmo jiné zahraniční) návštěvníky ubytovací možnosti a síť dalších turistických služeb ve značně špatné kvalitě a hlavně v kapacitně zcela nedostačující počtu turistů.¹⁰ Nebylo tedy divu, že rakouský turista usoudil, že za jeden den toho shlédl v rámci jihočeského příhraničí víc než dost a na noc se buď vrátil zpátky za čáru, nebo pokračoval na cestě směrem ku Praze. Ostatně stejně neměl za co a kde své peníze utratit, protože nabídka jakéhokoliv zboží, souvisejícího s turistickým ruchem byla v podstatě nulová. Dokladuje to názorně fakt, že v samotném Českém Krumlově existoval před listopadem 1989 pouze jeden specializovaný obchod s drobným uměleckým zbožím, v celém městě se neprodávaly například vyhlášené výrobky z českých skláren a pokud chtěl náhodný turista získat jakýkoliv suvenýr (nikoliv pouze pohlednici, kterou dostal v trafice), pak mu zbýval výšlap na zámek, kde si, pokud měl štěstí - respektive měli zboží a bylo otevřeno, mohl z velice zúženého sortimentu něco zakoupit.¹¹ Jinde, možná s výjimkou krajské metropole, byla situace ještě horší. Podobně to vypadalo rovněž s dalšími komoditami, za něž byl rakouský občan ochoten na jihu Čech zaplatit, od starožitností počínaje, po německy psaného průvodce konče. Počet ubytovaných rakouských turistů v jihočeských ubytovacích zařízeních od hotelů až po kempy většinou vypovídal o již zmíněném faktu, že náš region brali jižní sousedé spíše jako průjezdní záležitost, i když určitá část z nich navštívila ten či onen hrad a zámek a zašla si zde na oběd nebo na večeři.¹²

Samostatnou kapitolu tvoří první nesmělé výměnné kontakty s rakouskými studenty ještě před listopadem 1989. I tady platí, že jmenovaní oceňovali spíše krásy Prahy, než třeba Českých Budějovic nebo Krumlova, o čemž svědčí například výpověď dvou účastnic zájezdu, které na jedné straně docela ocenily úroveň nádraží v Praze, na stranu druhou označily to v Českých Budějovicích za nevábné a špinavé.¹³ Také jihočeští studenti zavítali (mnozí poprvé v životě) do kapitalistické ciziny, a to na pozvání mírového hnutí Horního Rakouska, kde absolvovali

¹⁰ Leoš, NIKRMAJER, *Společensko-politická situace a činnost státních a stranických orgánů na Českokrumlovsku v období od poloviny srpna do 17. listopadu 1989*, *Auspicia* 11, 2014, č. 2, s. 70 - 87.

¹¹ Poněkud lepší situace se začala rýsovat v oblasti stravování, kde zde v průběhu turistické sezóny fungovaly některé formy rychlého občerstvení jako lahůdky, snack bar, prodej pizzy, hamburgerů a párků v rohlíku na Latránu, Ovobar (ovocný bar) v Horní ulici a bufet pod zámkem. *Jsmo dobrými hostiteli? Jihočeská pravda*, 11. 8. 1989, s. 2.

¹² Například v kempech u Staňkovského rybníka se v průběhu letní turistické sezóny vystřídal kolem 21 tisíc rekreatantů, z toho na cizince připadlo pouze 399 osob (nejvíce z NDR 346 lidí), přičemž z Rakouska to byly pouhé 4 osoby, ačkoliv rakouské hranice jsou odsud vzdáleny asi 4 kilometry.

SOKA J. Hradec, MNV Chlum u Třeboně, *Obecní kronika Chlum u Třeboně 1979 - 1990*, s. 235.

¹³ Brigitte, GLASNER – Monika, STIBER: *Eindrücke vom Schülleraustausch mit Prag*. In: *Zwei - Seiten - Buch*, Dvoustranná kniha, Mühlviertel - jižní Čechy, Freistadt 1990, s. 23 - 25.

mimo jiné návštěvu koncentračního tábora Mauthausen nebo pedagogické výstavy ve Welsu. K setkání domácích a zahraničních mládežníků (rovněž těch z Rakouska) došlo začátkem června 1989 na tradičním, už 23. ročníku setkání mládeže na Šumavě (organizované pod patronací SSM a poprvé s mezinárodní účastí), kde se této 4 denní akce zaměřené především na otázky ekologie a míru, účastnilo celkem 1 500 lidí.¹⁴ K tradičním záležitostem patřil rovněž 21. ročník Mezinárodního pochodu přátelství, kterého se pod patronací TJ Start Český Krumlov 7. září účastnilo 481 převážně mladých lidí nejen z Československa, ale i z Bulharska, Německé demokratické republiky a právě z Rakouska.¹⁵

Neoficiální kontakty s rakouskou stranou navazovali v uvedeném období též některé organizace Národní fronty, kulturní instituce nebo vybraná pracoviště. Dlouholetou spoluprací například prakticovala pobočka Botanického ústavu ČSAV v Třeboni s ekologickou stanicí ve Waldviertelu. K tradičním patřilo rovněž přátelství mezi hasičskými sbory v Českých Velenicích a ve vedlejší Gmündu. Zástupci obou sborů se pravidelně recipročně účastnili návštěv vyhlášených hasičských bálů a požárních soutěží, mnozí členové si vzájemně zasílali pozdravy z dovolených a přání k vánočním svátkům. Početná delegace velenických požárníků se účastnila například křtění nové stříkačky v Gmündu, a to všechno v době, kdy ještě „normálně“ fungovala železná opona.¹⁶ Nedlouho před listopadovými událostmi zavítal dobrovolný požární sbor odštěpného závodu Agrokombinátu Šumava ve Vyšším Brodě na pohárovou mezinárodní hasičskou soutěž do hornorakouského Leopoldschlagu, přičemž velitel sboru pozval rakouské kolegy na příští rok do Čech.

Vedle všech uvedených více či méně neformálních vztahů, založených na profesní nebo zájmové činnosti, se občas přirozeně odehrávala pracovní setkání vybraných delegací na krajské, okresní, případně městské úrovni. Tady ovšem nelze hovořit o nějakých osobních vazbách nebo dokonce navazování přátelství, neboť vyslaný zástupce KNV, ONV či MěNV se musel bezpodmínečně podřídit oficiálnímu a předem naplánovanému programu jednání a plnit především zadané direktivy a úkoly, které mu byly přesně stanoveny. První oficiální návštěva Horního Rakouska ze strany vybraných předsedů městských a místních národních výborů Jihočeského kraje proběhla 17. až 18. května 1989. Čeští zástupci měst a obcí se přirozeně zajímali především o problémy zdejší komunální politiky a způsobu financování různých investičních akcí. Jihočeskou delegaci přijal zemský hejtman dr. Josef Ratzenböck, který ocenil

¹⁴ *Jak ve Vimperku*. Mladá fronta, 14. 4. 1989, s. 1. Blíže viz: Miroslav, VANĚK, *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*, Praha 2002, s. 267 - 268.

¹⁵ SOKA Č. Krumlov, MěNV Č. Krumlov, Kronika města Krumlov, s. 117.

¹⁶ *Mozaika z Českých Velenic*. Štít, 12. 1. 1990, s. 4.

rozšiřování spolupráce na hospodářské, kulturní a společenské úrovni a projevil naději, že v budoucnu dojde k úplnému otevření hranice mezi oběma zeměmi.¹⁷ Přes optimistická vyjádření zemského hejtmana zůstaly mezi českou a rakouskou stranou rozporuplné názory na některé problémové okruhy, v nichž šlo především o otázky ekologie - zejména o výstavbu jaderné elektrárny Temelín.

Samotný zemský hejtman navštívil v doprovodu zemského rady dr. Josefa Pühningera České Budějovice 6. a 7. září 1989 a absolvoval návštěvu u předsedy Jihočeského KNV ing. Miroslava Šenkýře a předsedy MěNV dr. Miloslava Vacka. Starostové hornorakouských příhraničních obcí zavítali do jižních Čech ve druhé polovině října 1989. Primárně jejich kroky směřovaly sice do jihočeské metropole, nevyhnuly se ovšem ani jiným okresům. Na Českokrumlovsku zavítala delegace například do Stifterova rodného domku v Horní Plané.¹⁸ Rakouští hosté projevíli přirozený zájem o probíhající výstavbu místní jaderné elektrárny, na přetřes se ovšem dostala také diskuze kolem zavedení malého pohraničního styku, zvětšení objemu výměny zboží nebo zlepšení dopravního spojení mezi oběma státy a tím i vzájemného poznávání života obyvatel na obou stranách státní hranice. V této souvislosti se rakouská strana domohla příslibu volného zpřístupnění oblasti kolem Plešného jezera s pomníkem Adalberta Stiftera, která spadala dosud pod ostře hlídané hraniční pásmo.¹⁹ Předseda krajského národního výboru Šenkýř si pak nepokrytě pochvaloval především vstřícnost obou jednajících stran a otevřené a přátelské jednání, které toto setkání provázelo.²⁰ Do krajské metropole zavítala také na začátku června 1989 rakouská vojenská mise, jež měla možnost sledovat průběh taktického cvičení motostřeleckého útvaru (pravděpodobně ve vojenském výcvikovém prostoru v Boleticích). Do rámce oficiálních kontaktů lze zařadit také vzájemnou účast na různých hospodářských výstavách, které byly základem pro rozvoj budoucích hospodářských vztahů na regionální úrovni. V Českých Budějovicích se tak dostalo zastoupení na známé zemědělské výstavě Země živitelka vystavovatelům z Horního Rakouska. Naopak na velké hospodářské výstavě ve Welsu se zase mohly prezentovat v roce 1989 České Budějovice.²¹ K významným předlistopadovým akciovým společnostem na jihu Čech patřila bezesporu firma ELK a.s. v Plané nad Lužnicí, kterou založilo 21. 4. 1989 JZD Doubrava v Košicích na Táborsku ve spolupráci s JZD Rozkvět

¹⁷ *Südböhmische Bürgermeister in OÖ. Ein Friedenszentrum in Zettwig geplant.* Sudetenpost, 25. 5. 1989, s. 5.

¹⁸ SOKA Č. Krumlov, MěNV Horní Planá, Obecní kronika Horní Planá, s. 178.

¹⁹ O zpřístupnění této lokality jednala již rakouská delegace pod vedením zemského hejtmana Josefa Ratzenböcka, která navštívila jihočeský region začátkem září 1989.

Bald wieder möglich? Wandern auf den Spuren von Adalbert Stifter. Sudetenpost, 14. 9. 1989, s. 1.

²⁰ *Návštěva starostů hornorakouských příhraničních obcí do Jihočeského kraje.* Jihočeská pravda, 25. 10. 1989, s. 1.

²¹ *Politik der kleinen Schritte zwischen OÖ. und Südböhmen.* Sudetenpost, 16. 11. 1989, s. 1.

v Kardašově Řečici, Jihočeskými dřevařskými závody v Českých Budějovicích, Tradexem Praha a rakouskou firmou ELK. Nová společnost posléze začala vyrábět okna a montované dřevostavby.²²

V neposlední řadě k těm oficiálním patřila rovněž zahraniční spolupráce v rámci jednotlivých kulturních institucí. Jak již bylo naznačeno, rakouská strana projevila ještě před pádem železné opony velký zájem o památky na velkého básníka Šumavy Adalberta Stiftera. Při této příležitosti se snažila o uspořádání společné výstavy, do níž se mělo zapojit Okresní vlastivědné muzeum v Českém Krumlově. Navázala přitom oficiální kontakty právě s vedením muzea a ONV v Krumlově, přičemž v průběhu letních měsíců došlo k rámcové dohodě na přípravu tohoto projektu. O postoji představitelů místních stranických a státních orgánů k navázání spolupráce sdělil tehdejší ředitel krumlovského muzea následující: „*S Rakouskem to přišlo na pořad dne na začátku léta (89). Přijela delegace z Lince, že se připravuje k výročí Stiftera výstava, a že by byli rádi, abychom na tom participovali, aby se to konalo i tady. Tak to byl první kontakt i oficiální, kdy to bylo požehnaný ze shora od rybníka, z partajního výboru. Ty ovšem dělali, že o ničem nevědí. Na starosti to měl okresní národní výbor, pokud možno takový ty subalternější, aby se tamty moc nenamočili. Aspoň já si to tak vysvětluju, protože u toho byl akorát inspektor referátu kultury, který vedl jednání tady a Rakušáci přijeli na poměrně vysoký úrovni. Vlastně na vysoký úrovni, na nejvyšší, protože přijel tehdy ředitel Stifterova institutu z Lince, dvorní rada doktor Wanninger, přijel nějaký šéf kulturního odboru zemského úřadu z Lince. A oni sem poslali subalterního, on byl ve funkci vedoucí inspektor, vedoucí inspekční skupiny nebo vedoucí referent. Tak jsme tu seděli a dojednávalo se to. Takže my jsme vlastně předtím, než začalo léto 1989, měli jistý, že bude výstava ke Stifterovi, která později opravdu byla a na který jsme se podíleli i při přípravě. Oni využívali i toho, co jsme měli my k dispozici. To byla první akce, v který se šlo do takového vzájemného vztahu.*“²³ Zmíněná výstava v rámci krumlovského muzea pak proběhla již za změněných politických podmínek v létě 1990.

Naznačený „opatrný“ přístup ke spolupráci s kapitalistickým sousedem ze strany některých místních nomenklaturních kádrů nepatřil určitě mezi ojedinělé. Jistě na komunální úrovni působila řada jiných veřejných činitelů, kteří měli na rozvoji vzájemných kontaktů skutečný zájem a vyvíjeli v tomto směru určitou iniciativu. Na druhé straně se ovšem vyskytli také jedinci, kteří se neskrývali svůj nesouhlas s obnovou česko - rakouských vztahů v místním měřítku, o čemž svědčí podle výpovědi přístup tehdejšího předsedy Městského národního

²² *Obohatí trh*. Palcát, 4. 5. 1989, s. 1.

²³ Archiv autora. Rozhovor s Petrem Jelínkem, vedl Leoš Nikmajer 30. 3. 2016.

výboru v Horní Plané: „*V Horní Plané to bylo velice těžký, předseda národního výboru, jistěj pan Korčala, tak to byl ... ale s tím i já jako ředitel muzea jsem měl velký problémy, protože jsme měli jednání o památníku Stifterově, a on mi řekl - prosím tě, to nám nedělá vůbec dobrou reklamu, vždyť oni sem jezděj ty Rakušáci a tady se mi producírujou po Horní Planěj a co já s tím tady. Vždyť to je hrozný a až tady bude Bohuš Chňupek, přijede na muflona, tak já mu řeknu, ať si ten barák ty Rakušáci klidně naloží na vozejk, stěhovali jsme kostely, kostel v Mostě, nebo kde, a ať si to tam odvezou*“.²⁴

Obnova a renesance česko-rakouských příhraničních kontaktů po listopadu 1989

Hornorakouská strana se o aktuální dění v rámci příhraničního jihočeského regionu po podpisu smlouvy o partnerské spolupráci určitě zajímala. O zmíněných návštěvách delegací v průběhu roku 1989 referoval jak jejich místní, tak celostátní tisk. V období bezprostředně po 17. listopadu ovšem následovala z rakouské strany velká informační exploze o politickém vývoji v Československu, která se v první fázi sametové revoluce přirozeně ještě nezabývala situací v jižních Čechách, ale především v Praze.²⁵ Teprve v souvislosti se zrušením vízové povinnosti pro československé občany ze strany Rakouska a skutečným otevřením hranice pronikala do hledáček sousedního zpravodajství stále více problematika příhraniční spolupráce. Rakušané plánovali dokonce distribuci periodika NÖN v české verzi (několikrát do roka) do vybraných míst jižních Čech. Také jihočeský tisk nezůstával pozadu. V rámci prohlubování vzájemných kontaktů se například v Jihočeské pravdě objevila v průběhu prosince 1989 nabídka programů rakouské televize a v některých dalších okresních novinách se začalo s otiskováním pravidelné inzerce rakouských firem a obchodů z příhraniční oblasti. Dlužno ovšem podotknout, že mezi místním tiskem panovaly značné rozdíly. Zatímco jindřichohradecký Štít přinášel již od prosince 1989 pravidelné a podrobné aktuality o vzájemných česko-rakouských kontaktech, prachatický Hraničář zůstával dlouhodobě na jakési konzervativní platformě, takže se v něm neinformovalo ani o otevření hranic, turistickém ruchu nebo jakýchkoliv kulturních a společenských vazbách až do jara 1990.²⁶

4. prosince 1989, kdy byla zrušena zmiňovaná vízová povinnost pro československé občany cestující do Rakouska, odstartovala v podstatě nová etapa česko - rakouských vztahů, která se v první fázi hromadných výjezdů Čechoslováků za hranice dá označit jako vzájemné poznávání.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Blíže Miroslava KUBATOVÁ-PITROVÁ – Pavel, VÁLEK, *Pohled rakouského tisku na „sametové“ události v Československu*, Scientia et Societas XIII, 2017, č. 3 – v tisku.

²⁶ První informace o nějakých česko-rakouských kontaktech se v Hraničáři objevily až 30. 3. 1990.

Přitom od událostí na Národní třídě uplynuly necelé tři týdny, takže rychlost probíhajících politických změn musela občany republiky doslova šokovat, neboť přes halasně proklamovanou perestrojku se několik let nic až tak převratného nedělo. Otevření hranic s Rakouskem překvapilo naše občany do té míry, že první den se odhodlalo využít nových podmínek jen nepatrné množství zájemců. Onoho památného 4. prosince se z Českých Velenic do sousedního Gmündu vydala skupinka pracovníků železničních opravárenských dílen pod vedením ing. Jiřího Sedláčka, kterou přivítal na gmündském nádraží starosta města.²⁷ Po celý den pak rakouský rozhlas zabezpečoval přímé vstupy do vysílání z jednotlivých hraničních přechodů, přičemž reportéři s překvapením konstatovali, že žádná invaze českých turistů do Rakouska se zatím nekoná. Den ode dne ale zájem navštívit západní cizinu úměrně vzrůstal a zanedlouho se na hraničních přechodech tvořily dlouhé kolony automobilů. Mnoho Čechů nevlastnilo cestovní pas a žádnou západní směnitelnou měnu, čili byli nuceni se zařadit do dlouhých front na pasových odděleních a v bankách na výměnu valut, což naštěstí drtivě většině obyvatel nikterak nevadilo, neboť na čekání ve frontách všeho druhu byli zvyklí v uplynulých letech. Především v průběhu následujících víkendových dní a těsně před vánočními svátky se objem návštěvníků Rakouska znásobil a domácí cestovní kanceláře (především šlo o ČEDOK a CKM) v Českých Budějovicích a na úrovni ostatních jihočeských okresních měst začaly pružně organizovat hromadné návštěvy Vídně, Linze nebo Salzburgu.²⁸ Střízlivé odhady hovořily například o zhruba 250 tisících Čechů, kteří směřovali do Vídně a Salzburgu v průběhu pouhých dvou dní, tedy 9. a 10. prosince.

Rakouská strana se intenzivně připravovala na obnovení normálních styků z hlediska cestovního ruchu a navazování kulturních a politických kontaktů, tamní obchodníci se zase těšili na logické zvýšení tržeb především za elektroniku a specializované průmyslové zboží, jehož bylo na české straně jako šafránu. Například v samotném Gmündu se otevřely hned tři kurzy českého jazyka a recipročně i kurz němčiny, o něž byl velký zájem. Pravdou zůstává, že po mnohaleté izolaci se na obou stranách hranice po jejím otevření objevily některé problémy a nepochopení a davy českých návštěvníků do rakouských příhraničních měst a obcí nemusely nutně přinášet místnímu obyvatelstvu pouze radost a užitek. Přes velký zájem o nákupy specializovaného a nedostatkového zboží rakouští obchodníci ze dne na den nezbohatli, protože většina nabízeného sortimentu byla vzhledem ke kursu koruny a šilinku pro našince příliš drahá. Velká část Čechů proto v obchodech spíše zevlovala a přepočítávala si, na kolik by je to či ono zboží vlastně vyšlo. Při tak masových přesunech lidí se pochopitelně do rakouského příhraničí

²⁷ *Byli jsme v Gmündu*. Štít, 15. 12. 1989, s. 4.

²⁸ *Autobusem do Rakouska*, Jihočeská pravda, 7. 12. 1989, s. 2.

a větších měst infiltrovali i ti jedinci, kteří se pokoušeli ušetřit za cenu drobné krádeže a rovněž profesionální kriminální živly, jež přirozeně sondovaly nový, dosud nezmapovaný terén a možnosti nelegálního přivýdělku. V jistých obchodech v Gmündu, Freistadtu nebo jinde se tak objevily známé cedulky psané komickou češtinou s varováním před krádeží. Možná poněkud zkreslený obrázek chudých Čechů, pohlízejících mlsně na plné regály rakouských příhraničních obchodů a snad i toužících po uloupení vystaveného zboží, přispěl k prezentaci našeho národa v očích některých Rakušanů. Někteří jihočeští studenti se poněkud úsměvným způsobem snažili o svéráznou nápravu těchto pokřivených názorů a rozdávali na hraničním přechodu Čechům instruktážní letáky s návodem na správné chování v Rakousku. Z podobných aktivit si udělal legraci i náš regionální tisk ve formě následující říkanky: „... *Z Budějovic do okresů přišla chytrá výzva, v chování a nonšalanci studentík se vyzná. Ve Vídni nebud' bujarý, výkřiky úžasu krot' bičem, nepohlť domy obchodní, nechť Linec není zničen. Snad díky této lekci už známe svoji cenu... Rakušan čile nakupuje za naši hrdou měnu...*“.²⁹ Zcela specifickou kapitolu pak představuje žebrání nezletilé rómské mládeže především u rakouských a německých návštěvníků Českých Budějovic, Českého Krumlova a Prachatic, které se u mnoha cizinců sice setkalo se soucitem, u většiny českých spoluobčanů však především se vztekem a studem, vzhledem k ostudě, kterou tím působili.

Na druhé straně mnozí rakouští občané z příhraničí jezdili na pravidelné nákupy do jižních Čech, a to přes zavedená vývozní omezení a celní opatření. Na tuto praxi reagovala určitá část veřejnosti jako na „vykupování“ bohatých Rakušanů již tak chudého českého trhu. Podle informací z tisku se převážely na rakouskou stranu především uzeniny, tvrdý alkohol, pivo, dorty, tvrdé sýry a šlehačka. Z ostatních produktů se pak naši jižní sousedé soustřeďovali především na nákupy drogistického zboží, stavebního materiálu, elektromotorů, holicích strojků nebo brýlí. I česká periodika označovala nákupní praxi našich sousedů spíše za plundrování než za solidní obchodní chování. Poměrně otevřeně se tento vzájemný problém promítá například v kronice Jindřichova Hradce, kde se v této souvislosti doslovně uvádí: „... *Otevření hranic a výhodného kurzu šilinku využívali zejména na počátku roku rakouští sousedé, především zemědělci. Nakupovali ve městě celé kbelíky vlašského salátu, dorty, partiovou obuv, nářadí a mnoho jiného zboží. Nákupní horečku ukončila až březnová opatření vlády, omezující vývoz některých druhů zboží. Naši občané naopak jezdili do Rakouska pro zboží, kterého je u nás nedostatek nebo je příliš drahé, pro elektroniku, mrazáky, šperky aj. Prostředky si opatrovali částečně legálně výměnou peněz, ale také nelegálně vývozem piva, cigaret a jiného*

²⁹ *Studentská výzva cestujícím do Rakouska*. Štít, 16. 2. 1990, s. 4.

zboží a někteří bohužel i kradli... .“³⁰ U benzínové pumpy v Kaplici tvořila německy mluvící klientela podstatnou část zákazníků. Podobný druh nákupní horečky kritizovaly nejen rakouské obchodní kruhy, ale například vídeňský biskup Kuntner, jenž ho označil za nemorální a nekřesťanské.

Na uvedený problém se ovšem dalo nazírat také z opačné strany, tedy že německy mluvící turisté zvyšovali maloobchodní obrat u sortimentu potravin a spotřebního zboží a pomáhali, poněkud paradoxně, s likvidací nadbytečných zásob v případě některých průmyslových komodit. To si za dané situace uvědomovali spíše pouze ti jednotlivci, kteří více rozuměli ekonomice, což jasně dokladují slova jednoho z narátorů: „... *Sem začali jezdit ti příhraniční návštěvníci Rakušáci, Němci, takže najednou byl zájem hlavně o potraviny, o všechno. Říkali, oni nás vyžerou a vůbec si neuvědomovali, že to je dobře. Že nesou do toho města peníze. Já si vzpomínám, že největší zájem byl o ty potraviny, že oni přijeli a koupili si kolo sýra a nesli to třeba v tašce a viděli to tady ti staří lidi a říkali, oni nám sežrali sýr a vůbec si neuvědomili, že je třeba rychle přivést další zboží, ať se to točí. To bylo docela zábavné. A dorty, to si pamatují, jak říkali, oni si koupili pět dortů, místo toho aby se radovali, jak se byznys točí...“³¹ Přes značné rozdíly v koupěschopnosti obyvatelstva na obou stranách hranice se objevily i překvapivé hlasy, že na tom zase nejsme úplně tak mizerně, jak se to na první pohled může jevit: „...*Je však pravda, jak nám říkají, že my jsme bohatí. Oni že nemají dvě domácnosti, chaty, chalupy a také, že doma si nemohou tolik nakupovat jako my tady. Že vidí, kolik naši lidé kupují potravin, banánů, pomerančů i jiného zboží. Bez rozmyslu. A to ještě nevidí, za jak málo práce si to mohou někteří dovolit...“³²**

V souvislosti s nákupní turistikou přijala vláda v průběhu následujícího období další legislativu,³³ která měla hromadné vykupování potravinářského a spotřebního zboží radikálně zamezit, a to nejen v souvislosti s rakouskými nebo německými návštěvníky, ale i Maďary a Poláky, kteří se vzhledem k vlastním hospodářským problémům začali poohlížet po výhodách na druhé straně hranice. Tímto problémem se zabývalo také krumlovské OF na svém okresním sněmu v březnu 1990, kde žádalo nápravu ze strany ČNR. Jedno z diskutovaných vládních opatření se týkalo zavedení talónů na benzín (na základě vyhlášky ministerstva obchodu šlo vlastně o poukázky podniku Tuzex) pro zahraniční motoristy s platností od 9. dubna 1990, jež

³⁰ SOkA J. Hradec, MěNV J. Hradec, kronika města Jindřichova Hradce 1984 - 1990, s. 155.

³¹ Archiv autora. Rozhovor s Janem Vondroušem, vedl Leoš Nikrmajer, Český Krumlov 11. 5. 2016.

³² Kronika města Týna nad Vltavou, s. 118.

³³ Rakušané museli mít například potvrzení z banky o výměně šilinků, přičemž zabaveno mohlo být veškeré zboží, které překračovalo limit směněných finančních prostředků. Bezcelně se mohlo do Rakouska vyvést zboží v hodnotě 1 000 šilinků (1 400 Kčs) a z toho potraviny za 150 šilinků. V dalším nařízení se od března 1990 vypracoval seznam předmětů, které se nesměly vyvážet z republiky.

měly snížit propastný rozdíl ceny našeho a zahraničního benzínu.³⁴ Fakt, že se tyto talony neprodávaly přímo u čerpacích stanic nebo na hraničních přechodech, ale pouze v bankách nebo ve směnárnách (kde bylo o víkendech zavřeno), vyvolal u cestujících cizinců pochopitelnou vlnu nevole, což odnesla v první řadě obsluha příslušné benzínové pumpy. Na své si přišli v tomto případě veksláci, protože prodávali načerpaný benzín cizincům přímo a s tučnou provizí navrch.³⁵ Vydělat si chtěly na rostoucím turistickém ruchu rovněž vybraná ubytovací zařízení a restaurační provozovny. V krajské metropoli, ale částečně i v dalších jihočeských městech se z toho důvodu zavedla ubytovací přírážka pro cizí státní příslušníky. Na druhé straně ve spěšném vlaku, který od 11. ledna jezdil ze Summerau do Budějovic, cestovala až do jara dobrá polovina Rakušanů na českém území bez platného jízdního dokladu jenom proto, že zaměstnanci ČSD nebyli oprávněni odbavit je na místě za rakouskou měnu.

Nový politický vítr přinesl postupnou likvidaci železné opony. Již 5. prosince, tedy den po otevření rakouské hranice, rozhodlo ministerstvo vnitra o odstranění části žienijních a technických zátarasů na vybraných úsecích státních hranic. V linii společné hranice českobudějovického okresu a Rakouska začalo bourání plotu v podstatě bezprostředně po rozhodnutí ministerstva. Do konce roku 1989 se tady mělo zlikvidovat 30 kilometrů zátarasů.³⁶ Provozně technická opatření se prakticky začala uskutečňovat rovněž na území krumlovského okresu v úseku hraničního přechodu v Dolním Dvořišti, a to již od 11. 12. 1989.³⁷ Přes počáteční euforii se na začátku roku 1990 vlivem nepříznivého počasí práce poněkud pozdržely a rychlejší tempo nabraly až v průběhu prvního jarního měsíce. Ještě v průběhu dubna se pak likvidovaly zátarasy například v okolí Zvonkové, aby se koncem tohoto měsíce slavnostně otevřel přechod pro pěší u rakouského Sonnewaldu. V květnu se již na území kraje nevyskytovaly žádné souvislé překážky, pouze u Leopoldova na Českokrumlovsku zanechali pohraničníci strážní věž pro plánovaný skanzen. Po likvidaci železné opony tak zde pouze zůstaly cedulky s nápisem Pozor státní hranice.

Odstranění železné opony odstartovalo u řady obcí v rámci jihočeského příhraničí požadavek, aby se celé hraniční pásmo zpřístupnilo pro obyvatelstvo. Již zmíněný začátek technické likvidace zátarasů železné opony a otevření hranic se západními sousedy byl sice nejdůležitějším, ale pouze prvním krokem k obnově a začlenění této části území do normálního života. Ovšem ještě v první polovině března 1990 fungovaly propustky do hraničního pásma,

³⁴ *O prodeji pohonných hmot cizincům*. Rudé právo, 17. 4. 1990, s. 2.

³⁵ *Byznys po našem*. Svobodné slovo, 4. 5. 1990, s. 3.

³⁶ SOKA Č. Budějovice, OV KSČ Č. Bu, karton 22, zápis z mimořádné okresní konference OV KSČ 9. 12. 1989, vystoupení s. Branýse z PS útvaru v Č. Bu.

³⁷ *Z hranic mizí žienijní zabezpečení*. Jihočeská pravda, 12. 12. 1989, s. 1.

takže se běžný turista, ocitnuvší se bez povolení u hranic s Rakouskem, vystavoval nebezpečí postihu. Předsedové MNV a obyvatelstvo příhraničních lokalit tedy poměrně logicky žádali kompetentní orgány o změnu zákona o ostraze státní hranice z roku 1951, zrušení hraničního pásma a zavedení ostrahy hranic méně nákladným způsobem (podobně jako v sousedním Rakousku). Další fází se pak mělo stát obhospodařování půdy a postupné dosídlení vylidněných (a mnohdy, bohužel, již zlikvidovaných) obcí v rámci tohoto území.³⁸ Celá záležitost dostala, vzhledem k společenské citlivosti, v podstatě nechtěný politický náboj a vyřešila se až po intervencích a peticích občanů rozhodnutím vlády 22. března 1990. Od 1. května tohoto roku se hraniční pásmo definitivně zrušilo, takže i v jižních Čechách přestal platit dosavadní zavedený režim kontrol v příslušných příhraničních oblastech s tím, že příslušníci pohraniční stráže vykonávali svoji činnost buď přímo na čáře nebo na jednotlivých přechodech.

Úplné otevření hranice úspěšně odstartovalo vzájemné styky na nejrůznějších úrovních, přičemž se doslova roztrhl pytel s přátelskými návštěvami na jedné či druhé straně. Jestliže ještě v prosinci 1989 docházelo spíše k již zmíněným prvním nesmělým kontaktům mezi běžnými občany (a částečně i politickou reprezentací) jihočeských příhraničních okresů a Horního (potažmo Dolního) Rakouska, pak v průběhu první poloviny roku 1990 došlo k opravdovému boomu v rozvoji vzájemných vztahů. Symbolicky to předznamenalo například hromadné setkání požárníků z Vyššího Brodu, Loučovic, Kaplice a Třísova na hraničním přechodu v Dolním Dvořišti s kolegy z freistadtského okresu těsně před Štědrým dnem. Více než 200 přítomných hasičů s technikou se tak při hudbě a konzumaci cukroví seznámilo jistě bezprostřednějším způsobem, než při nějaké oficiální akci.³⁹ Družební styky navázal Český Krumlov a Kaplice s městy Steyer a Freistadt. Oficiální vazby se ještě na konci roku 1989 rozjely mezi Jindřichovým Hradcem a obcemi Reingers, Haugschlag a Litschau v Dolním Rakousku, když okresní město navštívila devítičlenná rakouská delegace v čele se starosty Karlem Böhmem a Karlem Bidermanem.⁴⁰ Došlo i rozdávání vánočních dárků v dětském domově v Omleničce, věnovaných regionální pobočkou dělnické organizace Volkshilfe, Zemskou radou Horního Rakouska a obchodním domem Konsum v Linci. Vánoční dárky českým dětem v předškolních zařízeních zaslali také do Třeboně z podnětu městské rady ve Schremsu. Družbu navázaly například již počátkem roku 1990 obce Staré Hobzí a Waldkirchen

³⁸ SOkA Č. Krumlov, MNV Vyšší Brod, karton 39, dopis předsedy MNV Vyšší Brod Františka Maurera ministru vnitra Richardu Sacherovi z 5. 3. 1990.

³⁹ *Světlo míru a přátelství*. Českokrumlovsko, 5. 1. 1990, s. 3.

⁴⁰ *Setkání s hosty z Rakouska*. Štít, 5. 1. 1990, s. 1.

a/Thaya a ještě v průběhu tohoto měsíce se objevila v Nových Hradech rakouská delegace pod vedením starostů z Weitry a Pyhrabrucku. Mezi významnější návštěvy lze zahrnout například výjezd 15 členné delegace jindřichohradeckého ONV, MěNV a OF pod vedením místopředsedy ONV a pozdějšího předsedy vlády Vladimíra Špidly do Gmündu, Schremsu a Heidenreichsteinu 9. března 1990.⁴¹ Oficiální styky rozvíjely od konce března města Volary a Wallern (v písemné podobě udržovaly obě lokality kontakty již od roku 1984), kdy na volarské MěNV zavítala 7 členná delegace obecního zastupitelstva v čele se starostou Friedrichem Schlagerem. O měsíc později se zase objevili v Horní Plané členové obecní rady z Ulrichsbergu, kteří navštívili MěNV, odbočku závodu Lira a Stifterův domek.⁴²

V rámci sousedních jihočeských a rakouských okresů se setkávali také školní pracovníci, žáci a studenti. Již začátkem roku 1990 zajeli zástupci školy z Leopoldschlagu do ZŠ v Dolním Dvořišti a spolupráci si domluvila též školní zařízení z Horního Dvořiště a nedalekého Reichenthalu. V první polovině března se objevil ředitel školy z Ulrichsbergu na ZŠ v Horní Plané. V tomtéž měsíci realizovali pro změnu učitelé ZŠ v Chlumu u Třeboně návštěvu nedalekého Litschau, kde se podívali do místních škol, na radnici za starostou a při společné večeři okusili něco z místní kuchyně. V dubnu zase zavítali vybraní studenti krumlovského gymnázia za svými vrstevníky do Salzburgu (oplatili jim tak návštěvu z dubna) a koncem května 1990 se střetli zástupci českých a rakouských škol a obcí v Guglwaldu.⁴³ Kulturní a odborné styky navázala rovněž Střední zemědělská škola v Jindřichově Hradci s odbornou zemědělskou školou v Edelhofu. Také hradecké gymnázium navštívilo koncem dubna 20 kolegů z Kremsu. V neposlední řadě se k tomuto proudu přidaly některé školské instituce, kontakty se třeba navázaly mezi odborem školství ONV v J. Hradci a školní radou v Heidenreichsteinu. Velice úzké vazby panovaly rovněž mezi místními lidovými školami umění a rakouskými hudebními školami. Příkladem může být účinkování členů žakovského smyčcového orchestru z Jindřichova Hradce na koncertu hudební školy v Heidenreichensteinu. Že pro vzájemné setkávání na obou stranách hranice neplatila v podstatě žádná věková omezení názorně dokladuje i příklad z roku 1990, uvedený v kronice Jindřichova Hradce: „...11. dubna se na III. MŠ uskutečnilo setkání dětí s jejich malými přáteli z 30 km vzdálené vesničky Reingers těsně za hranicemi. Přijely 2 mikrobusy s učitelkami, 16 dětmi, 5 maminkami a redaktorem rakouských novin. Děti zpívaly písničky, zatančily si a společně si hrály, odpoledně společně zasadily strom přátelství a vyměnily si dárky. Učitelky se vzájemně informovaly o systémech

⁴¹ SOKA J. Hradec, MěNV J. Hradec, kronika města Jindřichova Hradce 1984 - 1990, s. 163.

⁴² SOKA Č. Krumlov, MěNV Horní Planá, obecní kronika Horní Plané 1990 - 2001, s. 9.

⁴³ Tamtéž, ZDŠ Měšťanská Č. Krumlov, školní kronika 1970 - 1989, zápis k roku 1990.

*předškolní výchovy a naše přijaly pozvání do Reingers. Filmový dokument ze setkání vysílala ČST 20. 4. v pořadu Náš kraj ...*⁴⁴ Počítalo se též s výměnnými pobyty dětí, například 30 malých Rakušanů mělo strávit nějakou dobu v průběhu léta v rekreačním zařízení v Dolním Radíkově a pro stejný počet českých dětí se recipročně plánoval 14 denní pobyt v Rakousku. Kulturně společenské styky se odvíjely v průběhu roku 1990 ve skutečně v rozmanité škále. 10. března se konalo setkání českých a rakouských sousedů na hranicích s kulturním programem ve Slavonicích.⁴⁵ 28. 4. zajela dačická dechovka Bez fraku do Zwetlu, kde sklídila nadšené ovace nabitého sálu a o den později taneční orchestr Praga 75 (rovněž z Dačic) vystupoval na městských slavnostech ve Waidhofenu. Na májové oslavy do hornorakouského Ulrichsbergu zavítal na přelomu dubna a května prachatický folklórní hudební a taneční soubor Libín. Společný česko - rakouský dětský den se uskutečnil 2. června na Plešném jezeře, kde se sešli chlápci a děvčata se svými rodiči z obou stran hranice.⁴⁶ V kapli okresního muzea v Jindřichově Hradci koncertoval 11. června rakouský barytonista Wolfgang Eder. Naopak na slavnosti 500. výročí založení Hareensee u Litschau zamířila v polovině června obec baráčníků právě z Jindřichova Hradce. Rakouské zastoupení dostaly obnovené slavnosti Růže v Českém Krumlově. Poměrně zajímavou společenskou událostí se stal koncert přátelství uniformovaných sborů naší pohraniční stráže a jejich rakouských protějšků poslední zářijový týden, který obsahoval devítidenní maratón zpěvu, hudby a tance v Praze, Linci a Pasově a na němž se aktivně spolupodílelo naše ministerstvo zahraničních věcí.⁴⁷

Příhraniční kontakty prohlubovaly také nejrůznější organizace, spolky, sportovní kluby a společenské a kulturní subjekty. Například oslav Dne země, pořádaných koncem dubna 1990 pod patronací strany Zelených a ČSOP v Českém Krumlově, se účastnila u večerního táboráku rovněž delegace rakouských Zelených. Podobnou akci zorganizovala ČSOP také ve Vyšším Brodě, přičemž 20 českých ochránců přírody se zase jelo podívat na nedalekou skládku lesních zbytků do obce Dürnau, neboť je zajímalo, zda nezamořuje jeden z lesních potoků napájející právě Vyšší Brod.⁴⁸ Rybáři z Heidenreichensteinu a Litschau si přijeli ve druhé polovině května soutěžně zalovit na rybník Polívka kousíček od Jindřichova Hradce. Hradecký aeroklub si pro změnu zalétl na dvoudenní návštěvu ke kolegům do Dobersbergu, kde o naše letadla projevíli rakouští piloti velký zájem. Také na sportovním poli se úspěšně rozvíjely meziklubové styky. Přátelské zápasy v kopané absolvovala začátkem února kupříkladu Lokomotiva České Velenice

⁴⁴ Kronika J. Hradec, s. 173.

⁴⁵ SOKA J. Hradec, MěNV Slavonice, pamětní kniha města Slavonic 1966 - 1994, s. 348 - 349.

⁴⁶ *Grüss Gott a dobrý den, Plešné jezero.* Hraničář, 25. 5. 1990, s. 3.

⁴⁷ *Reprezentativní pořad hudby, zpěvu a tance.* Česko - bavorské výhledy, č. 10/ týden 43 - 44, s. 6.

⁴⁸ *Ekologická akce přes hranice.* Českokrumlovsko, 25. 4. 1990, s. 2.

se sousedním SV Sparkasse Weitra, fotbalový svátek zažil Chlum u Třeboně, kde změřili své síly před početnou diváckou kulisou 11. května olympionici ČSFR a Rakouska.⁴⁹ Veleničtí kuželkáři se zase v červnu účastnili turnaje v nedalekém Hirschbachu, kde zvítězili nad všemi domácími celky z Dolního i Horního Rakouska.

Jednou z možností rozšířit kulturně společenské vazby se sousedním Rakouskem se staly první reálně uskutečněné projekty příhraniční spolupráce. Začala jednání o zintenzivnění kontaktů v oblasti turistického ruchu, a to i na lokální úrovni. Tak například proběhlo setkání předsedy JčKNV Jiřího Vlacha, jehož se účastnili též předsedové ONV krumlovského a prachatického okresu, s hornorakouským zemským hejtmánem Ratzenböckem a ministerským radou státního ministerstva pro ochranu přírody v Mnichově A. Langem na Šumavě u Plešného jezera.⁵⁰ Zde se posléze dojednalo otevření turistické stezky pro občany obou států od 1. června 1990 (v souvislosti s tím, že od června začal fungovat nový hraniční přechod pro pěší v Nové Peci). V průběhu následujících měsíců se diskutovalo rovněž o dalším přechodu Finsterau – Bučina, pro který navrhovalo CHKO Šumava rovněž zpřísněný režim (pouze pro pěší a cyklisty, nikoliv pro motorová vozidla), a jenž měl fungovat jen v období letní turistické sezóny od 1. června do 31. října.⁵¹

Svoje aktivity na tomto poli úspěšně rozvíjela také Společnost Adalberta Stiftera, jejíž přípravný výbor vznikl z iniciativy Jana Müllera již v polovině ledna 1990 v Českém Krumlově (ustavujícího zasedání se účastnilo kolem 150 občanů). Do práce této organizace se zapojila řada osobností kulturního a společenského života okresu a jejím hlavním krédem se stalo především budování česko-rakousko-německého porozumění a spolupráce.⁵² Na pozvání Stifterovy společnosti přijel koncem března do Krumlova rovněž kníže Karel Schwarzenberg, který si prohlédl město a zámek. Právě okresní město vzhledem k svému chátrajícímu historickému centru muselo urychleně řešit novou koncepci oprav zdejšího zanedbaného domovního fondu. Svoji pomoc nabízela od začátku i rakouská strana. V dubnu 1990 jednal hornorakouský krajský poslanec za sociálně demokratickou stranu Markus Missbichler se svým krumlovským protějškem Miroslavem Svobodou o možnosti financování opravy jedné z vybraných budov ve městě.

Úspěšně se rozběhly rovněž hospodářské kontakty. S rozsáhlými plány na navázání zahraniční spolupráce přišel například Agrokombinát Šumava, jeden z největších zemědělských kolosů v

⁴⁹ ČSFR - Rakousko olympioniků 6 : 0. Štít, 18. 5. 1990, s. 6.

⁵⁰ Sousedská turistika. Jihočeská pravda, 13. 4. 1990, s. 1.

⁵¹ SOKA Prachatice, ONV, všeobecná agenda, fascikl 15, přípis ONV v Prachaticích - odboru vodního a lesního hospodářství na ministerstvo životního prostředí v Praze z x. 11. 1990.

⁵² Vzniká Společnost Adalberta Stiftera. Jihočeská pravda, 20. 1. 1990, s. 1.

jižních Čechách. Již od února se zde připravoval projekt společného česko - rakouského podniku, na němž se měly ještě spolupodílet Výstavnictví zemědělství a výživy v Českých Budějovicích a v neposlední řadě firma Voran Maschinen, GmbH Pichl z hornorakouského Welsu. Nově založená akciová společnost měla sídlit v prostorách Mechanizačního podniku v Kaplici pod názvem Voran Šumava a plánovala společnou výrobu jednoduchých zařízení a součástí pro potřeby zemědělských podniků, drobných pěstitelů a chovatelů.⁵³ Třeboňský Otavan zase úspěšně plnil zakázku 2 tisíc pracovních kombiné pro rakouskou firmu Ötscher. S rozvojem ekonomické spolupráce úzce souvisely konference zaměřené na hospodářskou problematiku obou států. 2. března 1990 tak v Gmündu proběhla konference na téma Otevřené hranice - nové možnosti, a o necelé dva měsíce později, 27. 4. ve stejné lokalitě konference pod názvem Budoucnost pohraničí. Z rakouské strany se účastnil jednání ministr veřejného hospodářství a dopravy Rudolf Stricher a z české strany pak místopředseda ONV v J. Hradci Vladimír Špidla a zástupce svazu našich soukromých podnikatelů. Projednávala se zde například možnost vybudování úzkokolejné dráhy z Nové Bytčice do Rakouska a zavedení rychlejšího železničního spojení mezi Vídní a Prahou.⁵⁴

Vzájemná spolupráce se v neposlední řadě začala promítat v rámci stávajících i nově vzniklých politických stran a hnutí, a to především v souvislosti s přípravou předvolební kampaně k parlamentním volbám v červnu 1990. Například Československá strana lidová v Českých Budějovicích a v některých jiných jihočeských okresech usilovala o kontakty se svými protějšky v Rakousku případně v Německu již od prosince 1989. Na místní úrovni navázaly začátkem května spolupráci místní organizace ČSL v Dačicích a ve Waidhofenu. Československá demokratická iniciativa zase zorganizovala předvolební aktiv se zástupci rakouské Strany svobodných demokratů (FPÖ) v Českém Krumlově začátkem května 1990. 17. února se v Krumlově konala okresní konference Československé strany socialistické za účasti zástupců rakouské sociálně demokratické strany z Lince, na níž se probírala již otázka strategie volební kampaně, nábory nových členů či ekologie.⁵⁵ 18. dubna se pak sešli zástupci ČSS v Jindřichově Hradci se svými protějšky z rakouské sociálně demokratické strany (SPÖ) z Litschau. U českobudějovických komunistů se zase objevil předseda zemského vedení KS Rakouska Otto Trempl, přičemž na pořadu dne nebyla jenom prostá předvolební konzultace, ale rovněž plány na setkání rodin, výměny dětí na táborech a další prohlubování vzájemné

⁵³ SOKA Č. Krumlov, MěNV Kaplice, složka rada MěNV, zápis z 85. jednání rady MěNV Kaplice z 12. 2. 1990.

⁵⁴ *Budoucnost pohraničí*. Štít, 11. 5. 1990, s. 1.

⁵⁵ *Okresní konference ČSS*. Jihočeská pravda, 20. 2. 1990, s. 2.

spolupráce.⁵⁶ Kontakty s rakouskou stranou udržovala též českobudějovická a krumlovská strana Zelených.

Svoje vazby na jižní sousedy budovalo přirozeně i nejmocnější ze stávajících politických sil, Občanské fórum. Skupina odborníků a členů koordinačního centra OF v Českých Budějovicích zavítala již v první polovině února na pozvání Úřadu zemské vlády Horního Rakouska v Linci na zkušenou.⁵⁷ Koncem března 1990 se pod patronací českobudějovického OF uskutečnil masový zájezd 600 Jihočechů do kulturního centra Bruckenhau v Linci, kde byl pro ně uspořádán slavnostní koncert. 22. dubna pak iniciovalo setkání občanů Gmündu (včetně jejich starosty) na náměstí v Třeboni, kam dorazil také 50 členný rakouský dechový orchestr, který se společně s orchestrem Státního rybářství postaral posluchačům o dobrou náladu. V Horní Plané OF v rámci své předvolební kampaně zorganizovalo začátkem června pro místní občany autobusový zájezd do Lince. Občanské fórum ve Frymburku uspořádalo 2. června výstavu průmyslových výrobků (především elektroniky a počítačů) hornorakouských firem, kterou zde navštívila i ministryně obchodu Vlasta Štěpová.⁵⁸ Ještě koncem září, v souvislosti s blížícími se komunálními volbami, zajeli kandidáti OF z Českého Krumlově na pozvání strany Zelených do Steyeru, aby se seznámili s problematikou fungování místního obecního zastupitelstva.

Vzájemné setkávání věřících z obou stran hranic lze zaznamenat již v předlistopadovém období. Jednu z největších akcí představovala pouť sv. Jana Neumanna v Prachaticích ve dnech 17. až 18. 6. 1989. Účastnilo se jí kolem 3 - 4 tisíc osob včetně rakouských katolíků. V průběhu roku 1990 se vzájemné styky v náboženské oblasti pochopitelně zintenzivnily a rakouská strana projevila zájem o opravy církevních památek nebo hřbitovů v těch místech, kde došlo k vysídlení původního německého obyvatelstva. Především po zrušení hraničního pásma se rakouská strana začala například zajímat o stav poutního kostela Panny Marie Sněžné nedaleko Rychnova nad Malší, kam zajel na osobní obhlídku začátkem května 1990 hornorakouský zemský hejtman Ratzenböck. 12. srpna se na volné ploše u kostela (jeho interiér byl v té době zcela zdevastovaný) konala společná mše v obou jazycích, již se účastnilo podle odhadu organizátorů kolem 4 000 až 5 000 věřících z obou zemí. Na opravu kostela bylo onoho dne vybráno 26 tisíc šilinků, 14 tisíc korun a 1 300 západoněmeckých marek. Začátkem listopadu se sešlo kolem 300 občanů z Čech a Rakouska v Přední Zvonkové u polorozbořeného kostela,

⁵⁶ *Setkání*. Jihočeské noviny, 14. 5. 1990, s. 1.

⁵⁷ *Smysluplné návštěvy u sousedů*. Jihočeská Pravda, 15. 2. 1990, s. 2.

⁵⁸ *Rakušané ve Frymburku*. Českokrumlovsko, 8. 6. 1990, s. 2.

aby projevíli dobrou vůli ke vzájemné spolupráci a porozumění.⁵⁹ Projekt Zvonková prakticky inicioval další z projektů obnovy zničených lokalit na jihu Čech, do něhož se zapojili na podzim 1990 formou brigády jak sudetští Němci a Rakušané na jedné straně, tak Češi na straně druhé. Podporoval ho linecký biskup, českokrumlovský vikář a předseda krumlovského MěNV. Koncem října navštívili jižní Čechy apoštolský nuncius Giovanni Coppa a emeritní vídeňský arcibiskup a kardinál Franz König. Oba církevní hodnostáři se za doprovodu budějovického biskupa Miloslava Vlka aktivně účastnili diecézních kněžských dnů v Jindřichově Hradci, ve Strakonících a v neposlední řadě i v Českých Budějovicích. V krajské metropoli kardinál König proslavil přednášku na téma Laik v církvi.⁶⁰ Rovněž čeští věřící zajížděli na opačnou stranu hranice. Například 12. května vypravila místní organizace ČSL v Dačicích celkem 4 autobusy na pouť do Mariazell (pro Čechy zde organizovali bohoslužbu v českém jazyce), přičemž dačičtí poutníci se stačili ještě na zpáteční cestě zastavit v klášteře v Melku a na prohlídku farního komplexu v Kremsu.

Jednou z nejrozporuplnějších otázek česko-rakouského soužití se stala výstavba jaderné elektrárny Temelín. Již dlouho před listopadem 1989 rezonovaly obavy jižních sousedů z její dostavby, které vyústily v poměrně masivní mediální kampaň. Do protestů se zapojila nejen rakouská odnož Greenpeace a strana Zelených, ale především vládní činitelé pod vedením ministryně životního prostředí Marilies Flemmingové. Rakouská strana po pádu železné opony logicky předpokládala, že v nových politických poměrech se dají Češi snadno a rychle přesvědčit o odstavení této elektrárny a velice je tedy překvapilo, když zjistila, že tak jednoduché to nebude. Česká strana se na druhé straně podivovala nad tím, proč stejně intenzivní protesty nesměřují z rakouské strany kupříkladu na starou a dosud funkční německou atomovou elektrárnu Isar I u bavorského města Ladshut, která byla vzdušnou čarou od hraničního Braunau vzdálena necelých 90 kilometrů.⁶¹ Rakouští ekologové založili některé podpůrné organizace, například rakousko - československý protijaderný výbor se sídlem v Linci. Hornorakouská vláda pak vydala vlastním nákladem propagační brožuru v českém jazyce, určenou pro obyvatele jižních Čech, o nebezpečí plynoucím z jaderných elektráren.

Vedle problematiky Temelína se na pozadí vzájemných vztahů profilovaly také historické křivdy, podávané ze strany rakouských krajanských organizací s jednoznačně negativistickým přístupem bez jakékoliv sebereflexe vůči poválečnému vývoji v naší republice. S tímto přístupem se mohli seznámit již první čeští návštěvníci Rakouska v prosinci 1989, neboť na

⁵⁹ Zvonková - místo usmíření. Jihočeská pravda, 1. 11. 1990, s. 1.

⁶⁰ Vzácná církevní návštěva. Česko - bavorské výhledy, č. 12/ týden 47 - 48, s. 5.

⁶¹ Bezpečnost v žádném případě nepodceňujeme. Jihočeské noviny, 24. 9. 1990, s. 4 - 5.

hranicích distribuoval Sudetoněmecký Landsmannschaft svoje agitační letáky v českém jazyce. Budějovický primátor dr. Mojmír Prokop se setkal se zástupci této organizace ve vzdělávacím centru ve Svaté Magdaleně u Lince, kde 5. 4. 1990 proběhl seminář na téma „Im Osten viel Neues“. V jejich příspěvcích zazněly nejen odsudky „poválečných zločinů Čechů a vyhnání 3,5 milionů Němců“, ale například také „krvavého účtování české soldatesky“ v čele s ozbrojenými Sokoly v pohraničí začátkem března 1919, kteří údajně zavraždili desítky nevinných Němců (ti se pouze nechtěli vzdát legitimního národku na sebeurčení). Vzpomenuta byla také údajná „protiněmecky zaměřenou politickou linii 1. republiky“, jejímž úkolem bylo potlačit německé politické, kulturní a společenské aktivity a postihovat menšinové školství na všech úrovních.⁶² K nápravě vnímání společné historie v očích české veřejnosti mělo posloužit Sudetoněmecké centrum s vlastní knihovnou, které se otevřelo jako první svého druhu na území ČSFR právě v Českých Budějovicích 22. září za účasti primátora města Mojmíra Prokopa, Martina Posselta ze Sudetoněmeckého Landsmannschaftu a řady dalších zástupců politických a kulturních institucí Rakouska.⁶³

Závěr

Období let 1989 - 1990 představovalo v životě obyvatel obou sousedních regionů zásadní a přelomovou změnu - od rozvoje společných politických, hospodářských a kulturně společenských aktivit až po navázání plodných kontaktů i osobních přátelství. Odvrácenou stranu vzájemných vztahů pak představovalo nelegální zaměstnávání našich občanů (přestože potřebovali příslušné pracovní povolení a zajištění přechodného bydliště v Rakousku), pašování zboží (zvláště pak uměleckých a církevních památek, často pocházejících z krádeže) nebo převádění cizích státních příslušníků (především Vietnamců, Turků, Pákistánců, Jugoslávců a občanů SSSR) z Čech do Rakouska v oblasti Pošumaví a Lipenska.⁶⁴ Průběh hektických měsíců od otevření hranic začátkem prosince 1989 až do listopadových voleb roku 1990 tedy přinesl z obou stran především velká očekávání, občasná podivení, tu a tam zklamání a hlavně naději, že se po pádu železné opony staneme skutečně dobrými sousedy se vším, co k tomu patří.

⁶² *Der Bürgermeister von Budweis war in Linz.* Sudetenpost, 9. 5. 1990, s. 4.

⁶³ *Sudetendeutsches Informations - Zentrum in Budweis eröffnet.* Sudetenpost, 4. 10. 1990, s. 6.

⁶⁴ ONV Č. Krumlov, karton 12, zápis z XVII. plenárního zasedání ONV, vystoupení předsedy ONV Miroslava Svobody z 11. 6. 1990.

Resumé

Tato studie je jedním z výstupů grantového projektu *Průběh Sametové revoluce ve vybraných městech Jihočeského kraje v komparativní perspektivě*, podpořeného finančně Grantovou agenturou České republiky. Jeho cílem bylo primárně popsat a analyzovat události Sametové revoluce na území dnešního Jihočeského kraje. Tento projekt se opírá o rozsáhlý archivní výzkum, realizovaný v archivních a muzejních institucích na území Jihočeského kraje a doplněný více než 100 rozhovory, realizovanými metodou orální historie, s dobovými pamětníky. V jeho rámci byla pozornost věnována také předlistopadovému a především polistopadovému vývoji regionálních česko-rakouských vztahů, včetně procesu jejich obnovy a dynamickému rozvoji po listopadových událostech v roce 1989. Právě tato studie je souhrnným zhodnocením této zajímavé a doposud málo zmapované problematiky.

Přes oteplení v mezinárodních vztazích mezi Západem a východním blokem, které je spojeno s novou zahraniční politikou Michaila S. Gorbačova, zahrnující mimo jiné i myšlenku společného evropského domu, byla železná opona mezi Rakouskem a tehdejším Československem ještě na konci 80. let téměř neproniknutelná. Ani okresní či krajští představitelé komunistického režimu neměli příliš velký zájem na rozvíjení vztahů „s kapitalistickou cizinou“. Přesto ale již před listopadem 1989 docházelo z iniciativy řady občanských sdružení – ochránců přírody, hasičů, lidových škol umění apod. – k postupným, zprvu nesmělým, následně stále častějším kontaktům mezi občany na obou stranách hranice. Nicméně až listopad 1989 přinesl obnovu a rozmach přeshraničních česko-rakouských vazeb. Studie podrobně popisuje konkrétní rozvoj těchto kontaktů i rozdíly mezi jednotlivými okresy Jihočeského kraje, které se – mimo jiné vzhledem ke svému sociálně ekonomickému a politickému složení – významně lišily v intenzitě navazování spolupráce s rakouskými partnery. Stranou její pozornosti nezůstávají ani neuralgické problémy vzájemných vztahů po Sametové revoluci jako byla otázka odsunutých sudetských Němců nebo výstavba Jaderné elektrárny Temelín.

Abstrakt

Cílem této studie je blíže zmapovat zajímavou, ale doposud málo zdokumentovanou problematiku rozvoje česko-rakouských příhraničních vztahů. Ukazuje mimo jiné, že železná opona byla ještě na konci 80. let relativně neprostupná a tomu odpovídala i velmi omezená intenzita česko-rakouských vztahů v regionu. Prvními vlnami byly aktivity místních občanských organizací na obou stranách hranice. Základním předpokladem ale byl pád železné opony po úspěchu listopadové revoluce v roce 1989. Ten s sebou přinesl jak obnovu staletých kontaktů mezi rakouskými zeměmi a jižními Čechami, tak i aktualizaci některých neuralgických bodů jako byl odsun německého obyvatelstva či výstavba Jaderné elektrárny Temelín.

Klíčová slova

Jižní Čechy, Sametová revoluce, Rakousko, příhraniční spolupráce

Autor

Mgr. Leoš Nikrmajer, historik regionálních dějin 20. století v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích. Narozen roku 1968. Vystudoval Pedagogickou fakultu v Českých Budějovicích, obor historie - český jazyk. Mezi jeho nejvýznamnější publikační počiny patří *Činnost a vývoj Národního souručenství v Českých Budějovicích*, České Budějovice 2006; v kolektivu: *České Budějovice pod hákovým křížem*, České Budějovice 2015 a poté Praha 2016; spolu s Alenou Wagnerovou a Jiřím Petrášem: *Paměť kraje. Proměny Zbudovských blat (Sedlec a okolí) v průběhu dvacátého století* (České Budějovice 2014).